

Till Vogt

Słowoslěd w pódwjacornej Picańskej warietetnosći dolnosěrbskeje rěcy

1. Zawježenje

Syntaksa a wósebnje jeje topologiske znamjenja słušaju glědajucy na graduěrowanje intensity rěcneho kontakta k tym gramatiskim zjawam, žož se južo pši snadnem kulturnym šišću pokazuju zjawy rěcneje interference (THOMASON 2001: 70 sl.).

Akle w slědnych lětach se wuwědobnjuju wužywarje dolnosěrbskeje standardneje rěcy, až z dolnosěrbskimi dialektami (z wejsańskej rěcy) sobu wuměra wósebnje zajimny fundus rěcnych fenomenow. To plaši wósebnje za mało pšeslěžone wobcerki, kótarymž dajo se pšilicy słowoslěd, ale teke we wuskem zwisku z nim stojeca prozodiska realizacija sadow. Zajm rěcywědnikow wubužuju serbski słowoslěd pšedewšym dla toho, až se w serbšćinje zmakajotej dwa kontrarne topologiskej principa: na jadnom boce indigena a za žěl słowjańskich rěcow typiska zasada we wusokej měrje, rownož nic absolutnje „lichego słowoslěda“ a na drugem boce pšez nimšćinu reprezentěrowana měšana forma „einer rigiden, grammatisch-syntaktisch geregelten Wort- und Satzgliedfolge“ a „einer relativ freien Abfolge“ sadowych cłonkow w tych padach, žož syntaktisko-gramatiska rědowanje sadowych cłonkow dla bogatšeje morfologije notne njejo (ALTMANN/HOFMANN 2008: 17 a 109). Dla toho, až wobej serbskeje rěcy stej wobchowalej nje glědajucy na stolěša dłužke mōcne wobwliwowanje pšez nimšćinu wjeliku wšakorakosć morfologiskich markěrowanjow, njejo žiwno, až se how teke namakajo skerzej „słowjańska“ sadotwař, rownož teke na tej rowninje dajo se registrěrowaš wěšty nimski wliw.

Pšedlažecy artikel jo pōsćony analyzy topologiskich fenomenow na pšiklaže dialektow wokolo Hochoze, Drjenowa a Turnowa. Pši tom dej – ako teke južo w žělach drugich wědomnostnikow, ako su se problematice słowoslěda w serbskeje rěcy pšiwobrošili – pšeslěžowanje tak pomjenjonych wobłukowych strukturow w srježišću stojaš. Studije k transferencam takich strukturow do powědaneje serbšćiny (zapšimujucy poměry w dolnosěrbsćinje) pšedlaže na pš. wót Frida Michałka (1970). Na gōrnosěrbsćinu se wobgranicuju jogo nastawka 1956/57 a 1962 a pšinosk Jenča (1959). Z gōrnosěrbskeju wobchadneju rěcy se zaběratej Breu a Scholze w swōjom nastawku „Sprachkontakt und Syntax. Zur Position des Verbs im modernen Obersorbischen“ (BREU/SCHOLZE 2006). Mimo nich ma se teke naspomnješ interferencna studija Markusa Bayera, pšeslěžujuca mjazy drugim rěcami dolnosěrbsćinu, w kótarejž jo teke ramikowym konstrukcijam wěšće měštno pōsćone (BAYER 2006).

Lěpšyna toš takego pšistupa do problematiki słowoslěda wobstoj we tom, až wobłukowe konstrukcije w swōjej čestosći mógu se naglědaš ako „typiski nimske“¹ a až jo identifikacija strukturelnych pōžyconkow we tom wobcerku stakim poměrnje lažka. Bužomy pak wižeš, až jo serbska wobłukowa struktura hynakša ako nimska, tak až nje-

¹ Wobłukowe struktury se namakaju, rownož w mjeńšej měrje, teke w drugich słowjańskich rěcach, w kótarychž se wužywaju analytiske werbowe formy z awksiliarom, na pš. w češćinje (pšir. MICHAŁK 1956/57: 23).

smějo se powědaś wó cysto nimskem wliwje, ale skerzej wó internej modifikaciji słowosłéda pód wliwom wokolneje dominantneje rěcy.

Małej gjarstce luži, ako su se až doněnta glědajucy na dolnosersbsku wobchadnu rěc z topologiskimi pšašanjami zaběrali, pśisłuša górnosersbski rěcywědnik Frido Michałk. Ale mimo jadnučkeje na dialekty wusměrjoneje studije k dolnosersbsčinje, górnosersbsčinje a pšechadnym dialektam, jo se w přédnem rěže zaběrał z tekstami górnosersbskeje pisneje rěcy. Linguist a literarny wědomnostnik Rudolf Jenč jo Michałkowe dopóznaša wó słowosłéže w górnosersbskej saže wudopoñił wó wuslědki analize pozicije finitnych formow pomocnego werba a wótpowědujucych participow glównego (wóznamowego) werba.

We wšykných tych naspomnjonych studijach pak se lěbda wužywatej zapšimješi *tema* a *rema* a jano rědko se slěži z perspektiwu aktualnego abo wopšimješowego rědowanja sady. Jano Walter Breu a Lenka Scholze (BREU/SCHOLZE 2006) se z topikalizěrowanim do drobnjejšego zaběratej. Wósebnje jeju rezultaty deje how byś za dolnosersbsku rěc diskutěrowane a slědkoju adaptěrowane, a comy se pšašaś, lěc jeju za górnosersbsku wobchadnu rěc krađu gódná teorija se teke maka z dolnosersbskimi poměrami.

Zepěram se w pśedlažecem artiklu na wuslědki eksploracije, kenž som w zwisku ze swójim masterskim žěłom we jsach wokoło Picnja pšewjadł. Šesć nagrašow som k tomu wubrał. Powědarki a powědarje pśisłušaju pó Mukowej klasifikaciji wšykně tak pomjenjonej pódwjacornej Picańskiej warietnosći serbskeje rěcy (MUKA 1891: 3; SSA 1: 21 a 241). Dwě nagraši som sam w Drjenowje a Hochozy górzej brał. Jadno z głosom róžonego Turnowarja jo mě Gregor Wieczorek pśijašelnje k dispoziciji stajił a tši dalšne som wezeł z korpusa GeNie (powědař a powědarka z Hochoze, druga powědarka z Drjenowa).

Jo jasne, až njamógu se wopisowaś wšykně sadowe typy. Na wjele pšašanjow njejsu se spokojece wótegrona namakali a wušej tego se stajiju nowe pšašanja k diskusiji. By derje było, gaby južo eksistěrujuce a pómalem rostuce awdiowe korpora dolnosersbsčiny a jich transkripcije se w pśiducých lětach glědajucy na prozodisko-syntaktiske pšašanja dokradnje pśeslěžowali. K tomu pśižo, až topologiske pšašanja su teke na pisnorěcnem pólu až doněnta jano mało zajma zbužili – za dolnosersbsku rěc wuglěda teke how hyšći špatnje nježli za górnosersbsčinu. Wobšyrna analiza by mimo tego didaktice serbskeje rěcy krađu tyła. Wósebnje pśed slěžynu žyconego norměrowanja ako teke rewitalizěrowanja rěcy zda se to wjelgin notne.

1.1. K powědarkam a powědarjam

Za informantow som w masterskem žěle wužywał skrotconki M, D, Pa, Po, Š a W. Nagraša som transkriběrował a sady numerěrował. Gaž se w pśedlažecem artiklu z nich citěrujo, se to pótakem gótujo ze skrotconku za informanta a cysłom sady (na pś. D 57). Informanty deje se něnto skrotkim sociolinguistiski zarědowaś:

M: Powědarka jo se 1920 w Drjenowje narožila. Familijowa rěc w casu jeje žišetstwa jo była serbska. Cas žywnjenja jo bydliła w Drjenowje a pózdžej w Hochozy. Žěłała jo w rolnikarstwje.²

² Nagraše f0020 w korpusu GeNie.

- D: Powědarka jo se narožila 1932 w Hochozy. Jeje cłowjek powěda teke serbski. Familijowa rěc w casu jeje žišetstwa jo była serbska. Wósym lět jo chójžila do zakładneje šule. Pótom jo dvě lěše na rolnikarskej šuli wuknuła.³
- Pa: Powědař jo se narožil 1938 w Turnowje. Starjejšej wšak stej powědałej serbski, ale ze žišimi njejtkej kšělej. Gaž jo był połtšeša lěta stary, jo pšišel k swójima staryma starjejšyma. Wónej stej z gólcom jano serbski powědałej a jogo teke z wjele drugimi serbskimi burami wopóznałej. Powědař jo wósym lět do šule chójžil a dvě lěše na rolnikarskej šuli wuknuł. Žinsa bydli w Depsku. Hyšći žinsa ma kontakt k drugim serbskorěčnym lužam.⁴
- Po: Powědarka jo se narožila 1934 w Drjenowje. Wobej starjejšej stej ze žišimi jano serbski powědałej. 1957 jo se wóženila z nimskim cłowjekom. Južo ako žowčo jo wjele musala na póli pomagaš a jo togodla ze serbskimi burowkami a žělašerkami cyniš měła. Hyšći žinsa ma kontakt z drugimi serbskimi lužimi.
- Š: Powědař jo se 1939 w Hochozy narožil a jo hyšći žinsa na tom samem dwórje žywy. Jogo starjejšej, starej starjejšej a druge žiši su mjazy sobu jano serbski powědali. Pó jogo informacijach jo nimsku rěc nawuknuł akle pšez to, až jo jogo familija na dwórje měła francojskego wójnskego popajžonego, ako jo perfektnje nimski mógał. Wósym lět jo chójžil do šule a pótom hyšći dvě lěše do rolnikarskeje šule. Až do wuměńka jo žělał ako traktorist.
- W: Powědař jo se narožil 1940 w Hochozy. Jogo serbskej starjejšej njejtkej kšělej ze žišimi serbski powědaš, ze staryma starjejšyma jo informant wjele rěčnego kontakta měl. Ako druge informanty jo absolwěrował wósmylětnje šulske wukublanje a wuknuł dvě lěše w rolnikarskej šuli. Mimo połtera lěta we wójsku jo pšecer w Hochozy bydlił. Hyšći žinsa powěda wjele serbski.⁵

1.2. K natwari nastawka

Ako přédne dej se daš pšeglěd přédnych wopytow, se slowoslědoju z wědomnostnymi metodami pšibližowaš. Pioněrske žěla su z pjera Muki, Michałka a Jenča a budu how skrotkim pšedstajone a pši tom kritiski wobswětlowane. W nich se přédny raz z póšěgowanim na wobej serbskej rěcy wužywa terminus *woblukowa konstrukcija*, kótaregož relewantnosť glědajuce na dolnoserbske dialekty wokolo Picnja how dopokažom – wšake typy woblukow pšecer z pšikładami dokładajuce. Aby mógl pširownowaš z Michałkowymi (MICHALK 1970) licbami k rozšyrjenju woblukoweje konstrukcije, som slědkoju dodał statistiku, napóranu na zaklaže južo naspomnjonych šesć nagrašow (som wugódnosil 797 sadow ze zestajonymi predikatami).

W slědujucem wótrězku se pšiwobrošijom pšašanju enklize, z kótarymž stej se wósebnje Jenč a Michałk, ale pózdžej teke Breu a Scholze intensiwnje zaběralež. Wóna ma teke w pódwjacornej Picańskej warietětnosći wěsty wuznam (ale wjele mjeńšy). Breu a Scholze wizitej w enklizy ako teke we wliwje dlymokeje struktury nimskeje sady (z ředom SOV) rozsudny faktor za daloku rozšyrjonoš woblukoweje konstrukcije.

Na to com nawěžaš a se pšašaš, lěc hypoteza se teke góži za dolnoserbske dialekty. K tomu som napórał statistiku pozicijow tak pomjenjonego wóznamowego werba (na

³ Nagraše f0040 w korpusu GeNie.

⁴ To nagraše jo mě Gregor Wiczorek k dispoziciji stajil.

⁵ Nagraše f0054 w korpusu GeNie.

zakłaže něži 1072 sadow z jadnorymi abo zestajonymi predikatami) a wuwijom hypotezu, kótaruž com how k diskusiji stajiš.

2. Wuslědki slěženja wó serbskem słowosłěže w 20. stolěšu

2.1. MUKA 1915

Arnošt Muka jo ako přědny wobšyrnej pśeslěžował poziciju werba a stakim se zaběrał z topologiskim pšašanim w sadach górnoserbskeje powědaneje rěcy. Pla njogo pak se hyšći njenamakaju pokazki na nimski wliw we tom wobcerku. Muka postulěrujo ako „głowny zakon“ (což rezultěrujo zawěšće z rěcnopuristiskich rozważowanjow na zakłaže wěstego panslawistiskego lingwistiskego glědanišća), až:

[...] te słowo, kotrež je abo ma być najbóle wuzběhnjene abo wažene, kajkeježkuli je kategorije (rjadownje), pak na spočatku, pak na kóncu sady stoji [...] (MUKA 1915: 127)

Toš ten postulat ma wuznam dla toho, až se how zwuraznja za wjele słowjańskich rěcow bejnje relewantne wopšimješowe ředowanje sadow.⁶ Wuznamnosć teje perspektiwy pak dajo se akle pšez wopšimješe nimskich transferencow, pśedewšym na pólu wobłukowych konstrukcijow, we swójej cełej wjelikosći a šyrokosći wurozměš, wó comž pózdžej bužo hyšći grono. Muka jo teke přědny, ako formulěrujo nic cele njezwadnu zasadu topologiskeje ekwiwalence mjazy głownymi a pódlańskimi sadami:

W pohladže na položenje słowjesa njeje w serbšćinje mjez głownymi a pobočnymi sadami žadyn rozdžěl, položenje słowjesa je we nich do čista jene a to same [...]. (MUKA 1915: 128)

2.2. Žěla Jenča a Michalka a naložowanje jich wuslědkow na pśeslěžone dialekty

2.2.1. MICHALK 1956/57 (zasadne dopóznaša wó serbskem słowosłěže)

Jadno z nejrańšych žělow k topologiji serbšćiny pód žiwanim na nimski wliw pó drugej swětowej wójnje jo nastawk „Słowosłěd w serbšćinje“ Frida Michalka, wózjawjony w Lětopisu 1956/57. Artikel jo napisany w górnoserbskej rěcy a tematizěrujo jano górnoserbske teksty pisneje rěcy. We njom awtor citěrujo how južo wobspomnjete žělo Arnošta Muki z lěta 1915 a lěta 1900 wózjawjonu monografiju „Die Wortfolge in den slavischen Sprachen“ nimškego filologa Erich Bernekera, w kótarejž pak „so Berneker zepěra jenož na jara wobmjezowany wurězk ze serbskeje literatury“ (MICHALK: 1956/57: 4). Mimo toho pokazujo Michalk na dalšne studije, kenž se na kšomje ze słowosłědom w dolnosěrbsćinje zaběraju. Wón spóznajo brachujucu systematiku dotychměst wudanych gramatikow glědajuce na słowosłěd a teke Muce atestěrujo wěste słabosći (MICHALK: 1956/57: 4).

Bejnu zmólku wiži we tom, až Muka rozeznawa głowne a pódlańske sady, lěcrownož na drugem městnje twarži, až njejo zasadneho rozdžěla mjazy głownymi a pódlańskimi sadami glědajuce na jich topologisku strukturu. A wót wěrnosći mógła (teke w dolnosěrbskich pódlańskich sadach) zawjedujuca konjunkcija byš eliminěrowana resp.

⁶ Z móžnym inicialnym položěnim remy měni Muka za wšym zdašim słowosłěd w sadach z kontrastivnym abo powšykno-emfatiskim wuzwignjenim fokusa.

zawjedujucy relatiwny pronomen byś zaměnjony z gódnym absolutnym subjektom a nastala by głowna sada z korektnym slowoslědom. Cesto se wótpowěduju samo intonacije, ako som mógał pši wótsluchowanju pšeslězonych nagrašow zwěšćić. Weto wuchada z mójeje statistiki (glědaj dołojce pód 2.3.4.), až nanejmnjej w žinsajšnych dialektach wokoło Picnja (ale nejskerjej dalej pšez jogo granice w dolnoserbšćinje scelego) wobstoj wěšty rozdžěl mjazy głownymi a pódlańskimi sadami.

Wažne za žinsajšnu topologisku teoriju serbskeju rěcowu a za pšedlažece žěło su pšedewšym wót Michałka spóznate tši wuměńjenja, kenž rěduju poziciju slowow w serbskej saže (MICHALK 1956/57: 6):

- zmysł slowow a kontekst,
- tradicija a
- rytmus rěcy.

Z přědnym dypkom, za kótarymž se chowa princip aktualnego rědowanja sady, se zaběram na kóncu drugego žěla nastawka w zwisku z pšinoskom BREU/SCHOLZE 2006. Ako pšikład za tradicionelny slowoslěd Michałk naspomnjejo (wótgłědajucy wót lyriskeje rěcy) stabilny slowoslěd: *atributiwnje wužywany adjektiv – dokradnej póstajony substantiw*. To plaši teke za dolnoserbške dialekty. Adjektivy stoje pšed substantiwami, kótarež wopisuju, samo gaž adjektiv ma wěštu rematisku gódnosć. Zjawy rěcneho rytmusa su napóslědku dla toho wažne, až stoje enklitiske slowka w górnoserbšćinje a teke relatiwnje konsekwentnje w dolnoserbškej pisnej rěcy nowšego casa (zazdašim pód górnoserbškim wliwom) za wěšty žěl na drugem měštnje w saže a až, tak Michałk, dlujkosć slowow w saže tendencielnje pšiběra. Slědujucej pšikłada pokazujotej, až mógu refleksiwny pronomen a prezensowe formy werba *byś* teke w dolnoserbških dialektach enklitiski charakter měš:

To se cele teke něco pokažo. (W 98)

Ja som teke był rowno doma. (Pa 76)

Glich dajo se w dialektach jasna tendenca zwěšćić, až refleksiwny pronomen a/abo awksiliar stojtej blisko głownego werba (nejcesćej pšed nim), což se žinsa teke w „Nowem Casniku“ a drugih printmedijach w pšiběrajucej měrje adaptěrujo. Głownemu werboju bliska pozicija enklitikonu jo wuraz uniwerbizacije analytiskich werbalnych formow (wósebnje perfekta) a zwisujo ze zgubjenim syntetiskeju formowu zajžonosći (MICHALK 1970: 17).

Wjeliki žěl Michałkowego žěla jo pšeslědoju w słownych kupkach nejwšakorakšych typow. Jadnotliwe dypki wšak njamaju za wótgłědanje toš toho žěla wósebnego wuznama, tak až njemuse se how pšedstajiš. Dej pak se na to pokazaš, až jo teke jomu móžnosć pšesunjenja objekta abo adverbiala napšawo wědobna była, což ma se na pózdžěšem měštnje w zwisku ze žěłom BREU/SCHOLZE 2006 hyšći za dolnoserbške dialekty diskutěrowaš:

Hdžež namakamy wobroćeny slowoslěd w tamnych položenjach, tam sej to wužaduje kontekst abo zakon wo rosćacych člónkach abo rytm rěče. (MICHALK 1956/57: 20)

Michałk jo ze swójim žěłom pšispórił tomu, až su rěcywědomnostniki skónčnje zasej chopili se zaběraš ze slowoslědom w serbsčćinje. Jogo studija se jano pšěgujo na pisnu górnoserbšćinu. Togodla góže se jogo teoretiske rozwažowanja na dolnoserbške dialek-

ty adaptěrowaš, ale wusłědky – se wě – njedaju se pšenjasć. Tak móžo slědujuce byś akceptabelne glědajucy na górnosěrbsku pisnu rěc:

W němčinje je normalne městno finitneho słowjesa we wobkrućacej sadze wosrjedźne [...]. W serbšćinje ma finitne poľnozmysłowe słowjeso swoje normalne městno, njedźiwajo na to, hač dze wo hłownu abo pódłansku sadu, na kóncu. (MICHALĀK 1956/57: 21)

Na powědanu dolnosěrbsku rěc (a we wjele padach teke na pisnu dolnosěrbsćinu) njedajo se to jadnorje pšenjasć. Wusłědky mójeje statistiki (2.3.4.) to teke dopokazuju. Njejo ga ewidencje za finalnu poziciju finitneho wóznamowego werba (pla Michałka: „poľnozmysłowego werba“) kaž teke wóznamowego werba docelego w pśeslěžonem dialektowem materialu.

2.2.2. JENČ 1959 – ekwiwalenca głownych a pódlańskich sadow a wubrachujuce awksiliary

Rudolf Jenč jo napisał druge wuznamne žěło (w górnosěrbskeje rěcy) wó słowosłěže w serbšćinje, kenž teke za pśedlažecy nastawk jo zajmne, pśeto we njom se zaběra na jadnom boce z interferencami z nimšćiny, na drugem boce pśeslěžuju sady powědaneje rěcy (rownož z wobgranicowanim na górnosěrbsku rěc). Jenč – hynac ako Michałk – se wobgranicuju na poziciju finitnych formow pomocnego werba a participow wóznamowego werba (pla Jenča: „wuznamowy werb“) w górnosěrbskej saže.

Pódobnje ako Michałk naspomnjejo teke Jenč Muku, ako jo w głownem pšawje spóznał, až „mjez hłownymi a wotwisnymi sadami njeje rozdźěla“, a wobkšušijo Michałkowe dopóznaše, až „steji pomocne słowjeso enklitisce na spočatku [resp. na drugem městnje, pśisp. awtora] a pśisłušacy particip na kóncu sady“ (JENČ 1959: 5).

Gódnje spomnješa a relewantne za aktualno-psychologisku perspektiwu jo Jenčowe dopóznaše, „zo móže słowjeso tež srjedź sady stać, a) hdyž ma so objekt abo wobstejenje z psychologiskim predikatowem jako najwadžniše a nowe w cyłym zdźělenju wuzběhnyć“ (how jo aktualne/psychologiske ředowanje sady měnjone) abo „b) hdyž je objekt abo wobstejenje jara wobšěrne.“ (JENČ 1959: 5 sl. – to jo pokazka na wót Michałka tak pomjenjone „rytmiske“ ředowanje sady).

Dalej Jenč wopisuju swóju metodu, kenž se maka z metodu pśedlažeceje studije w tom zmysle, až se teke pósěgujo na ludowu rěc, wušej togo pak teke na ludoworěcnu prozu (JENČ 1959: 6). Rozeznawa pozitiwne sady wót sadow z negěrowaneju formu werba. Pozitiwne sady rozdźělijo do głownych a pódlańskich sadow, pśi comž wóspjet na to pokažo, ale něnto wěcej specifiski, až słowosłěd w pódlańskich sadach – na rozdźěl k nimšćinje – jo samski ako w głownych sadach. Jogo facit jo: „Słowosłěd je potajkim w serbšćinje we hłownych a wotwisnych sadach jenaki, w němčinje nic.“ (JENČ 1959: 21) Zajmne jo, až Jenč pśedstaja głowne a pódlańske sady separatnje, glich dejali byś wótpowědujucy jogo postulatoju topologiski ekwiwalentne.

Aby wuznam toš tych dopóznašow z górnosěrbsćiny za dolnosěrbsćinu był dopokazany, how někotare pśikłady z mójogo materiala, kenž deje daloko segajucu ekwiwalencu słowosłěda w głownych a pódlańskich sadach wujasniš. Pśi statistiskem pśeslěženju awdiowego materiala pak jo se pokažalo, až jo tola rozdźěl mjazy głownymi a pódlańskimi sadami, a to glědajucy na poziciju wóznamowego werba.

Główna sada z infinitiwom w końcnej poziciji:

Ale nicht nej tog drugeg kšěl pšebiš. (Pa 70) (koordiněrujuca konjunkcija + subjekt + pomocny werb + objekt + modalny werb + infinitiw)

Pódlańske sady k pširownowanju:

... až wóna teke by někog kšěla měš. (M 74 b) (subordiněrujuca konjunkcija + subjekt + adverb + pomocny werb + objekt + modalny werb + infinitiw)

... gaž wóna jo mě pomógła dojs. (M 59) (konjunkcija + subjekt + pomocny werb + Objekt + particip 1. wóznamowego werba + infinitiw 2. wóznamowego werba)

Główna sada z werbom w srjeźnej poziciji:

Ta mama jo była w kelarju. (M 161) (subjekt + pomocny werb + particip + lokalne adverbialne wobstojanje)

Pódlańska sada k pširownowanju:

... žož te murske su wóstali w wójnje. (Po 113) (relatiwny adverb + subjekt + pomocny werb + particip + lokalne adverbialne wobstojanje)

W dalšnem pišo Jenč wó móžnosći wuwóstajenja awksiliara pši twórjenju perfekta a konjunktiva (ale teke casy pši statiwje a drugih pasiwnych konstrukcijach). Měnjone su sady, žož stoj particip perfecti activi bžez finitneje formy werba *byś*. Wustupowanje takich formow pšeczej z pšikładami dokładujo a rozrědujo je do wósym kupkow. Prědna kupka wopšimujo sady, žož se wužywaju perfektowe formy wšakich werbow. Awksiliar se jawi jano pši přédnem werbje a njemusy se wóspjetowaš. Druga kupka jo krađu pódobna a do njej słušaju take pady, žož se w jadnej saže awksiliar wužywa a w slědujucej móžo dla „wuskeho přizamknjenja k prjedawšemu“ awksiliar wubrachowaš. Tšeša klasa pótrjeřijo wuwóstajenje awksiliara pši žywem powědanju, a to bžez toho, až by se participy na někaki awksiliar póšěgowali. Do stwórteje kupki słušaju perfektowe konstrukcije bžez awksiliara pši normalnem, njeemocionalnem rozpšawjenju. Tšeši a stwórty typ stej teke w dolnoserskich dialektach wjelgin rozšyrzonej. Pěta kupka wopšimujo modalne werby w konjunktiwje, kótarež teke w dolnoserbšćinje se cesto wužywaju bžez formow *byś*. Šesta kupka (samostojecy particip perfecti passivi), sedyma (pšašanja) a wósyma kupka (1. wósoba singulara a plurala) su jano z wjelgin mało pšikładami zastupjone (teke w dolnoserskich dialektach) a za wšym zdašim njamaju systematiskego charaktera (JENČ 1959: 17–20).

Na wuwóstajenju awksiliara jasnje wižimy tendencu uniwerbizacije⁷, kótaraž pokazujo se w dolnoserskich dialektach howac na tom, až awksiliar a wóznamowy werb na rozdžěl ku górnoserbšćinje wjelgin wusko pši sebje stojtej. Slědujuce dolnoserske pšikłady za tšeši a stwórty typ wuwóstajenja awksiliara som w nagrašach nadejšel:

Něnt ja mójom clejeku to pójedam, až juž raz se mě take cowało. (M 175)

To ga juž było pón zechciger jare. (D 85)

Gaž pjerjej něco dało ... (D 121)

Nicht njekšěl cuze luže hyšći do domu měš. (Po 97)

How pšišli the fon der Domowina. Te Domowinske pšišli. (Š 80, 81)

... wózy, ak mój feter twarił. (Po 44)

Ak ta elpejgej pšišla ... (Š 24)

⁷ Wó uniwerbizaciji pširownaj teke MICHAŁK 1970: 17.

Dalšne wuslédki a klasifikacije Jenčowego žěla njedeje se how do drobnego zasej pódas, dla toho až njegraju za pśedlažecy nastawk wětšu rolu. Joli až jo trjeba, se z jogo žěla citěrujo.

2.2.3. MICHAŁK 1962 – wliw nimšćiny na serbski słowosłéd a pógléd do pisneje rěcy

Krotki cas pó Jenčowem wózjawjenju jo se zasej F. Michałk z pšašanim słowosłéda w serbskej saže zaběrał, a to w nimskorěcnem nastawku, w kótaremj pśeslěžujo a pśedsta-ja teke nimske transference na tom pólu. K tomu pišo:

Wenig Aufmerksamkeit widmeten die sorbischen Sprachwissenschaftler und Sprachreformer bisher der Frage des deutschen Einflusses auf dem Gebiet der Syntax. (MICHAŁK 1962: 233)

Ale kaž teke južo w swójom pśedchadajucem žěle z lěta 1956/57 a ako Jenč w swójej studiji k poziciji pomocnych werbow se zaběra w tom spisu zasej jano z poměrami w górnoserbšćinje a analyzěrujo pśedewšym pisnorěcne teksty. Wótgłědajucy wót takego wobgranicowanja ma se wuzwignuś wjelika gódnosć jogo žěla, pśeto Michałk se we njom wjelgin nadrobnje zaběra z wliwom nimšćiny na serbsku sadotwař. Wón jo teke ten, ako zawježo zapšimješe „Rahmenkonstruktion“ (w pśedlažecem žěle: „wobłukowa konstrukcija“) do sorabistiskego rěcywědnego diskursa. Mimo toho pokažo na to, až jo wjele rěcnych puristow 19. stolěša a teke pózdžejšych lětzasetkow se procowało degermanizěrowaś (pótakem (re)slawizěrowaś) serbsku leksiku, pši comž pak njejsu žiwali razka pítšitški na wósebnje w literarnej rěcy pšewšo mócný wliw nimšćiny na słowosłéd (gl. MICHAŁK 1962: 233). Toś to dopóznaše dajo se rowno tak wjelgin derje na dolnosěrbsku pisnu rěc, wósebnje 19. stolěša, pśěgowaś (což dej se how jano pšipódlu naspomnješ, dokulaž jo pśedmjat analize lokalna warietnosć dolnosěrbskeje rěcy). We wjelikem žělu žurnalistiskeje literatury toho casa wótpowěduju sady topologiski skóro dopoňnje (mógli groniś „słowo pó słowje“) swójim nimskim semantiskim ekwiwalentam. Ako doklaženje toho deje se how tśi sady ze wšakich wudašow „Bramborskego Serbskego Casnika“, wózjawjone kónc 19. stolěša, ako pšikłady daś. Pšipisał som pšecej nimski pšeložk, z kótaregož dajo se ekwiwalenca wuwiześ. Póžěl takich sadow jo wjeliki, wó comž móžo se kuždy cytař staršych Casnikow z lažkim pšeznaniś. Słowa w serbskem teksće, kótarychž wótpowědniki w nimskej saže maju drugu poziciju, su pódšmarňone:

*Až ten paleńc nic dobrego njejo, až won njespokojnosć do tych wutšobow, njeměr a njewobjadnosć, chorosć a žalosć, chudobu a nuzu do tych domow pšinjaso, až won tym wutšobam jich strowje, tym zamožnym jich pšemoženje a tym chudym to malko, což woni maju, wozmjo, to derje wě a wěri młogi wot nas.*⁸

„Dass der Schnaps nichts Gutes ist, dass er Unzufriedenheit in die Herzen, Unfrieden und Uneinigkeit, Krankheit und Kummer, Armut und Not in die Häuser bringt, dass er den Herzen ihre Gesundheit, den Reichen ihr Vermögen und den Armen das bisschen, was sie haben, nimmt, das weiß und glaubt wohl jeder von uns.“

⁸ *Paleńc*, w: Bramborski Serbski Casnik, 2. januar 1856, citat pó: BRANDTOWA 2000: 89.

*Rowno take kružki su juž we Gornej Łužycy a we drugich stronach, žož něga Serby bydli su, tež namakane wordowali.*⁹

„Genau solche Urnen sind auch schon in der Oberlausitz und in anderen Gegenden, wo einst Sorben gelebt haben, gefunden worden.“

*Gaž to zymje struse na te wokna molujo a to drjewo luštnje w kamjenach praska, ga sejži se derje na psězy; a gaž ten žěkowny a wjacorny kjarliž jo wuspiwany a něto ten stary grosnan ředne tšojenja wot zachadnych wojnow a nazgonjonych tšachotow wulicujo, ga wobwjerta se to kolaso hyšći raz tak luštnje.*¹⁰

„Wenn der Winter Blumen auf die Fenster malt und das Holz lustig im Ofen knackt, dann sitzt es sich angenehm in der Spinnstube; und wenn das Dankes- und Abendlied ausgesungen ist und jetzt der alte Großvater schöne Geschichten von vergangenen Kriegen und erlebten Gefahren erzählt, dann dreht sich das Spinnrad (gleich) noch mal so lustig.“

Nimski wliw na słowoslěd w serbskej ludowej rěcy, kenž běšo Jenč hyšći „expressis verbis“ za njemóžny měł, wujasnijo Michałk z tym, až jo se nimska wobłukowa konstrukcija zadobyla do systema južo wobstojecych słowoslědowych typow (MICHALK 1962: 233). To groni, až by se jadnało wó proces dynamiskego wobwliwowanja, pši kótarež dostawaju wupóžycone strukturowe komponenty wuznam, kenž we wuchadneje rěcy hyšći njejsu měli (MICHALK 1962: 234, a wósebnje 235, dypk 4). Ku charakteroju tego wliwa bužo we zwisku ze žěłom BREU/SCHOLZE 2006 hyšći grono.

2.2.4. MICHALK 1970 – statistika rozšyrjenja wobłukoweje konstrukcije teke w dolnoserskich dialektach

Michałkowy nastawk „K prašenjam słowoslěda w serbskich dialektach“, wózwajjony w Lětopisu, jo přědna eksplicitnje na narěcy se pósěgjuca studija k interferency na pólu słowoslěda, w njej analizěruju se teke dolnoserske dialektalne warietetnosći. Dokulaž we wótrězku 3 (Wobłukowe konstrukcije) cesćej na to žěło pokazujom, dej jogo wopšimješe how jano z krotkim byš zespominane. Zasej nawězujom Michałk na koncept wobłukowych konstrukcijow k wopisowanju jadnotliwych sadow – jo to meto-diska směrnica, kótarež jo teke Markus Bayer pózdzej slědował a kenž jo pó žělach teke zakład analize w pšedlažecem žěle. Do pšepytwanja jo Michałk zapšimjeł 42 jsow, mjaz nimi gónoserske, dolnoserske a take, žož pšechodne narěcy se powědaju abo su se powědali. Za analizu jo napórał korpus, a to mjazy drugim na bazy zběrkow dialektalnych tekstow Helmuta Faski, Maxa Vasmera a Pawoła Wirta ako teke wuslědkow swóich slěženjow (MICHALK 1970: 3, nožki). Pšedmjat jogo analize su sady z analytiskeju formu werba abo ze zestajanim werbalnym predikatom (MICHALK 1970: 2). Ako přědna rozdžělijo sady z „pózneju“ poziciju finitneje formy pomocnego abo modalnego werba a take z „jěšneju“ poziciju toš tych formow w saže (w originalu: „pózdnja“ resp. „zažna pozicija“). Pšikłady pši tom pšecej rozřědujo do takich z pópsawnych gónoserskich dialektow inkluziwnje pšechodnych dialektow a takich, kenž su se z korpusow pópsawneje dolnoserbšćiny a južo wumrětego Mužakojkego

⁹ *Ten serbski grod pla Borkow*, w: Bramborski Serbski Casnik, 18. januar 1866, cit. pó: BRANDTOWA 2000: 158.

¹⁰ *Za pšědnice*, w: Bramborski Serbski Casnik, 3. december 1885, cit. pó: BRANDTOWA 2000: 264.

dialekta ekscerpěrowali. Pši tom spóznajo, až w tak pomjenjonych pódpołnocnych (pótakem dolnosěrbskich) dialektach pšewažuju pózna (pótakem skerjej k sadowemu kóncoju tenděrujuca) pozicija z 62 %, ale w pódpołdnjowych (pótakem w górnosěrbskich a pšechodnych mimo Mužakowskego) dialektach jěsna pozicija z 87 % (MICHALĀK 1970: 4).

Pšizamknu se někotare pšikładowe sady z tšíželnymi predikatami, toš na pšikład konstrukcije typu *awksiliar + aktiwny particip perfekta modalnego werba + infinitiw wóznamowego werba* (MICHALĀK 1970: 8). Teke glědajucy na take predikaty zwěšćijo za dolnosěrbsku rěc na rozdźěl ku górnosěrbsćinje pšewažowanje relatiwnje póznej pozicije finitnego pomocnego werba (to znani přédnego žěla predikata) w saže. Južo z tych wuslědkow dajo se wót wóziš, až wuměnjena za manifestaciju wobłukoweje konstrukcije, w kótarejž „zaspinkujotej“ dwa žěla werbalnego predikata drugi sadowy člónk a žož musy stakim pomocny werb w jěsnej poziciji – pšéd tym drugim člónkom – stojaš, su w dolnosěrbsćinje nježgódnejše nježli w górnosěrbsćinje, žož wóstanjo dla jěsnej pozicije finitnej formy pomocnego werba hyšći „dosć městna“ za wobłukowu strukturu. A wót wěrnosći zwěšćijo awtor w slědujucem wótrězku swójeje na statistiske ewidencje se póšěgujuceje studije, až w dolnosěrbsćinje pšewažuju bžezwobłukowa konstrukcija na rozdźěl ku górnosěrbsćinje, žož jo póžěl sadow z wobłukoweju strukturu wětšy ako póžěl bžezwobłukowych sadow (na zakłaže wót MichalĀka analizěrowanych korpusow su nastali slědujuce stochastiske rozdźělenja: w dolnosěrbskich narěcach pšewažuju bžezwobłukowe konstrukcije z 50 %, w górnosěrbsćinje pak dominěruju sady z połnym ramikom z 66 % (MICHALĀK 1970: 13).

Na kóncu swójoje pójadnjanja rozpominajo MichalĀk poziciju negěrowaneje finitnej formy pomocnego, modalnego abo fazowego werba a pširownuju teke z pisnyma rěcoma. Zaběranje wósebnje ze slědnym dypkom pak by pšesešlo ramik pšedlažecego nastawka. Skerjej deje se na pózdžejšem městnje wobłukowe konstrukcije nadrobnje a systematiski wobjadnaš a teke hypoteza Breua a Scholze k jich nastašuju diskutěrowaš. K pširownowanju z MichalĀkoweju kwantitatiwneju analizu rozšyrjenja wobłukoweje konstrukcije com w slědujucem wótrězku dodaš statistiku za pódwjacornu Picańsku warietnosć.

2.2.5. Rozšyrjenje wobłukoweje konstrukcije w pódwjacornej Picańskej warietnosći ds. rěcy a pširownanje z MichalĀkowymi rezultatami

Aby material nagrašow se we wótpowědnej formje mógl pširownowaš ze statistiskimi wuslědkami MichalĀka, som póstupował pó jogo wašni a wšykne sady nagrašow z dwójžělnym predikatom rozrědował do takich cele bžez wobłuka, takich z połnym wobłukom a takich z „njepołnym wobłukom“. Sady bžez wobłuka su take, žož přédnemu žěloju werba (w nejwěcej padach jo to finitna forma awksiliara abo modalnego werba) se direktnje pšizamknjo drugi žěl (particip, infinitiw abo supinum). W sadach z połnym wobłukom stoj drugi žěl werba cele na kóncu sady. Za „njepołne wobłuki“ MichalĀk bóžko žednu definiciju njedajo. Ale z jogo pšikładowo weto derje wujžo, co jo měnjone: How se namakaju mjazy wobyma žěloma ako teke pó slědnem žělu werba druge člónki sady. Daš to se ilustrěruju z tšimi pšikładami:

bžez wobłuka: *Pón smej mělej doch žaseš tortow a bejných mazańcow.* (D 69)

z połnym wobłukom (dwójcy, w kuždem žělu paratakse): *To jo mój feter cynil a jo teke hyšći tifus domoj pšez to se zwlakl.* (Po 101)

z njepołnym wobłukom: *Cele som něži srježi stojal how w Hochozy.* (W 38)

Wulicył som slědujuce licby pši sadach z dwójožělnym predikatom:

Powědaŕ/powědarka	bžez wobłuka	njepoľny wobłuk	poľny wobłuk
Ma	102 (61,4 %)	18 (10,8 %)	46 (27,7 %)
Du	49 (51,0 %)	17 (17,7 %)	30 (31,3%)
Pa	45 (46,4 %)	14 (14,4 %)	38 (39,2 %)
Po	66 (42,9 %)	17 (11,0%)	71 (46,1 %)
Š	36 (45,0 %)	4 (5 %)	40 (50 %)
Woj	41 (37, 6%)	30 (27,5 %)	38 (34,9 %)
celkowne	339 (48,3 %)	100 (14,2 %)	263 (37,5 %)

Jo hyšći ceła kopica tšizělnych predikatow (rownož wó wjele mjenjej ako dwójožělnych). Su wšake móžnosći, co žěle takich predikatow mógu bys: **žěl a:** finitny werb (pak awksiliar, pak modalny werb) + **žěl b:** 1. infinitna forma (pak perfektowy particip, pak infinitiw) + **žěl c:** 2. infinitna forma (pak infinitiw/supinum, pak pasiwny particip).

Pó Michałku mamy how z poľnym wobłukom cyniš, gaž konstrukcija se wótwórijo z awksiliarom (resp. modalnym werbom) a se dokóncujo z perfektowym participom pomocnego werba (resp. infinitiwom pó mójej górzejcejnej rozšyrjonej klasifikaciji). Z tym žělom se ceła sada teke skóncujo. Pši tom se namakajo **žěl c** něži mjazy **žěloma a a b**. W Michałkowyma dolnoserbskima pšikladoma¹¹ za poľny wobłuk wšykne tši žěle predikata direktnje jaden pó drugem slěduju a dalšnych elementow zewšym njejo, pšez což nastanjo wěsta inkoharentnosć definicije wobłuka w pširowanju z dwójožělowymi predikatami, zož wobej žěla predikata wobpšimujotej adverbiale, objekt abo subjekt. Mimo togo se pšinuzkajo pšašanje, kak by wuglědał njepoľny wobłuk pši tšizělnych predikatach. Weto som se měł pó jogo klasifikaciji, aby zmóžnił komparabelnosć statistiskich wuslědkow. Ale pór pódłymjujucych rozmyslowanjow jo weto trjeba. Poľny wobłuk pla Michałka se zazdašim charakterizěrujo pšez to, až jo **žěl a** přědny a **žěl b** slědny žěl. Pšez to wobstoj wěsty wótstawk mjazy žěloma, kenž se wužywa ako pozicija za **žěl c** a teoretiski (to se dla snadnjeje licby pšikladow pla Michałka njepokazujo) teke za druge člonki sady.

Dla wubracha explicitneje definicije pla Michałka som toš (a jano to se mě zda logiske) ako njepoľny wobłuk definěrował slědujuce řědowanje elementow: žěl a + drugi člonk/druge člonki sady + žěl b + drugi člonk/druge člonki sady + žěl c.¹² Wobłuk se how pokazujo we tom, až jo wótstawk mjazy **žěloma a a b**. A njepoľny jo wobłuk dla togo, až slěduju pó **žělu b** hyšći druge elementy (pšedewšym **žěl c**).

Sady bžez wobłuka (how dajo Michałk dosć rozjasnjujucych pšikladow) su take, zož **žěl b** direktnje slědujo **žěloju a**. Dopokaz za korektnosć mójeje interpretacije Michałkowego rozřědowanja jo fakt, až som w mójom pšeslězonem materialu mógl wšykne sady z tšizělnym predikatom pak ako take bžez wobłuka, pak ako take z njepoľnym wobłukom klasificěrowaš. Sadow z poľnym wobłukom tšizělnego predikata how njejo. Jo 31 sadow z njepoľnym wobłukom tšizělnego predikata (32,6 %) a 64 sadow cele bžez wobłuka (67,4 %).

¹¹ Pšir. MICHAŁK 1970: 16: ..., *ak njejo wumrěš mógal; Pen jo ušerlikany werdował, ...*

¹² Pšiklad: *We tych fuřciger lětach jo pón wordowato wjele twarjone ...*(Po 138).

Gaž tśizělnje predikaty do pjerwjejsnjeje statistiki zapśimnjomy, dostanjomy slědujuće licby za rozšyrjonosć wobłukoweje konstrukcije w celem:

	bžez wobłuka	njepoľny wobłuk	poľny wobłuk
celkowne	403 (50,6 %)	131 (16,4 %)	263 (33,0 %)

Toś te licby se relatiwnje derje makaju se z Michałkowymi datami za dolnosěrbske dialekty w celem (sady bžez wobłuka 50 %, z njepoľnym wobłukom 11 % a z poľnym wobłukom 39 %, pśir. MICHAŁK 1970: 13).

Wušej tego, ale weto jano pśipódlu dejtej se dwa pśikłada za wjelgin rědke styrizělnje predikaty daś. Z topologiskeje perspektiwy teke how nadpadnjó, až perfektowny particip (*žěl b*) tendencielnje awksiliaroju (*žěloju a*) slěduju (wótergi jo ako w D 106 pšez adverbial wót njogo wótžělony) a akle pózdžej drugej žěla werba – přědny pśikład dajo se ako njepoľny wobłuk naglědaś, w drugem mamy konstrukciju cele bžez wobłuka:

Ten jo w Žyłowje kšěl chopiś twariś. (D 106)

Pón sy mysal je daś imer imfowaś. (Š 104)

2.3. BREU/SCHOLZE 2006 – k problematice zakładnego słowosłěda, nastaša wobłukoweje konstrukcije a topikalizěrowanja

Z poziciju werba w górnosěrbskej wobchadneje rěcy (cesto skrotcanej SWR) se zaběratej Lenka Scholze a Walter Breu w swójom nastawku „Sprachkontakt und Syntax. Zur Position des Verbs im modernen Obersorbischen“ (BREU/SCHOLZE 2006). Jo to neaktualnješe žělo wó serbskej topologiji, žož se wósebnje fokusěruju pšašanje topikalizěrowanja. Awtorka a awtor wopytujetej mimo tego rozkłasć daloce rozšyrjenje wobłukoweje konstrukcije we wšakorakich sadach (głownych a pódlanskich) na zakłaže hypotetiskeje zakładneje („dłymokeje“) struktury nimskeje sady¹³, kótaraž wježo w (górnos)serbskej rěcy k finalnej poziciji wóznamowego werba a dla enklitiskego charaktera pomocnych werbow, kenž se namakaju we Wackernaglowej poziciji, k dalokemu rozšyrjenju wobłukoweje konstrukcije w nejwěcej sadowych typach. Com wopytaś jeju tezu kritiski wobswětlowaś a na to pokazaś, až nanejmenjej w dolnosěrbskich dialektach se hynakše rozkładowanje lěpjej góži. Za mójim zdašim ga njamóžo „dłymoka struktura“ sadow (kótaraž ga ma na „pówjerchnosći“ jano snadny wucynk) rozjasniś rozšyrjenje werbalnych wobłukow w powědanej dolnosěrbsčinje.

Breu a Scholze se póšěgujetej na wěsty korpus powědaneje górnosěrbsčiny a stej se informantow pśi tom teke pšašalej za akceptabelnosću inwersijow a słowosłědowych wariantow (BREU/SCHOLZE 2006: 42). Na zachopjeńku zespominajotej donětejsnje žěla k serbskemu słowosłědoju, kótarychž wěšty žěl som how južo pśedstajił. Pótom diskutěrujotej zapśimješi „pówjerchna struktura“ (w originalu „Oberflächenstruktur“) a „dłymoka struktura“ („Tiefenstruktur“). Nejskerzej póšěgujetej se z tym na spóčetnej terminusa *surface structure* a *deep structure* generatiwnje transformaciskeje gramatiki. Eksplicitnu definiciju teju zapśimješowu bóžko njedajotej. Pišotej pak wó tom, až „oberflächenstrukturelle Übereinstimmungen“ mógu se rozměš ako take, kenž se jawje

¹³ Pówołujucy se na žěl germanistiskich linguistow postulěrujotej, až nimske sady se zložuju na zakładnu strukturu SOV z wuwześowuju poziciju finitnego werba na drugem městnje w głownych sadach a inicialneju poziciju w zwěšćecem pšašanju.

pši „Übersetzung eines gegebenen Textes aus der einen Sprache in die andere [...], unabhängig davon, wie sie im System der jeweiligen Einzelsprachen einzuordnen sind.“ (BREU/SCHOLZE 2006: 46) Na rozdžěl k nim by „tiefenstrukturelle Übereinstimmungen“ pótrjefili „das zugrundeliegende System (die Basiswortstellung oder Grundserialisierung) der in Frage kommenden Sprachen“ a pózdžej:

... wobei wir hierunter [unter der tiefenstrukturellen Betrachtungsweise, *pšisp. awtora*] eine Betrachtungsweise verstehen, die von der Differenzierung nach Haupt- und Nebensatz abstrahiert und damit eine Grundserialisierung jeweils für beide Sprachen als Ganze annimmt. (BREU/SCHOLZE 2006: 52)

Taka zakładna serializacija pak móžo se pši realizaciji na „pówjerchnosći“ pšez pragmatiska a syntaktiska wuwžešowe pšawidła pšeměniš (BREU/SCHOLZE 2006: 46 sl.). Pšikład by byla – pód wuměnjem zakładnego serializěrowanja (S)OV – V2-pozicija finitnego werba w nimskej głownej saže.

Pšizamknu se pšikłady za njezestajany predikat w V2-poziciji a kónčnej poziciji z pokazku na to, až su informanty „ohne weiteren Kontext eine Umstellung mit Positionierung des Verbs am Satzende als normaler“ pomjenili (BREU/SCHOLZE 2006: 50). Dalej jo grono wó tom, až pšez wužywanje wobłukow w pódlańskich sadach wbstoj rozdžěl k nimskej rěcy, žož na kóncu sady wšykne žěle werba jaden pó drugem slěduju. Dla toho šěgnjotej konkluziju, až koncept wobłukowych konstrukcijow njamóžo celo rozjasniš wuwise žinsajšnego serbskego slowoslěda pšez kontakt z nimskeju rěcu. Pó jeju měnjenju „kann eine schlüssige Begründung für die sprachinduzierte Stellung des Verbs“ (jolic až scelego eksistěrujo) „nicht aus der unmittelbar einsichtigen Oberflächenstruktur abgeleitet werden.“ (BREU/SCHOLZE 2006: 51) Z tym se měritej na „dłymoku strukturu“ sady a argumentěrujotej z pówołanim na ALTMANN/HOFMANN 2008 a celu licbu generatiwnych gramatkarjow, až zakładna struktura nimskeje sady jo SOV, a to wósebnje dla toho, až stoje jano w pódlańskich sadach wšykne žěle werbalnego kompleksa gromaže. Naspomnjejotej pak, až su w germanistiskej linguistice rozdžělnje měnjenja k zakładnemu serializěrowanju w nimšćinje (BREU/SCHOLZE 2006: 51, nožka 16). Sužitej, až nimske zakładne serializěrowanje SOV jo se wustatkowało na serbšćinu, kótaraž jo naslědku pšewzela kónčnu poziciju wóznamowego werba (wšojadno lěc finitnego abo njefinitnego) a w zwisku z V2-poziciju (Wackernaglowej poziciju) enklitiskego pomocnego werba jo nastala typiska serbska daloko rozšyrjona wobłukowa konstrukcija (BREU/SCHOLZE 2006: 53–55). Slědujo wobšyrne pšedstajenje wšakich werbalnych wobłukow w gónoserbskej wobchadneje rěcy, na což dej how jano byš pokazane. Dołojce we wótrězku 3 ga pšedstajijom wjeliki žěl za dolnoserbske dialekty relevantnych typow wobłukow.

W tezach Breua a Scholze wižim wósebnje problem, až njejo rozměš, kak dej se „dłymoka struktura“ jadnjeje rěcy na drugu rěc tak wustatkowaš, až by se naslědku wěšty fenomen na pówjerchnosći drugeje rěcy pokazal.

2.3.1. Wucynk dłymokeje sadoweje struktury w konteksće rěcneho kontakta

Wótgłědajucy wót toho, až jo pšašanje za zakładnym serializěrowanim (engelski cesto: *underlying word order*) dosć zwadne, móžo se pšedewšym z pragmatiskego stojnišća kritizěrowaš, až hypotetiska „dłymoka struktura“ sadow ma z pówjerchnostnymi poměrami jano mało cyniš (pšir. teke ANDERSON 1983: 56 sl.). Tak se pokazuju w nimskej rěcy SOV jano w pódlańskich sadach, w głownych sadach SV_{fin}O abo pši zestajanych predikatach SV_{fin}OV_{infin}. Stakim móžomy se z wopšawnjenim dopšašaš, na kaku wašnju

měła se how dłymoka struktura nimskeje rěcy na serbsku rěc wustatkowaś? K tomu pśišo, až take wobwliwowanie by musało južo pór stolěšow traś. Breu a Scholze w tom zwisku samej wuwjezotej:

Die hier aufgeführten Thesen sind in chronologischer Hinsicht etwas problematisch [...]. So war noch in der frühen Neuzeit auch in Hauptsätzen, wenn auch seltener, VE möglich, [...], und umgekehrt musste das Verb in Nebensätzen bis zum 17. Jhdt. nicht unbedingt in VE stehen [...]. (BREU/SCHOLZE 2006: 55, nožka 21)

Weto, tak dalej pišotej, jo nakóncna pozicija werba w nimskej rěcy tak nadpadna była, až jo se struktura SOV w serbskej rěcy naslědku gramatikalizěrowała. Pótakem jo se cysto pragmatisko-funkcionalny słowjański słowosłęd „z wěšteju tendencu k SVO“ do pšez nimšćinu preferěrowanego słowosłěda SOV pšeměnił.

Nanejmnjenjej z glědanim na dolnosersbske dialekty, zož daniž werbalne awksiliary daniž refleksiwny pronomen (cele nawopak ako w górnosersbskej wobchadneje rěcy) pšewažnje w V2-poziciji njewustupuju, ma se wuchadaś z hynakšych faktorow, kótarež słowosłęd determiněruju. Za mójim zdašim teke njejo móžno statistiske wuslědky z wótrězka 2.3.4. hynac rozjasniś.

2.3.2. Hypoteza

Wěcej logiske se mě zda, až stej se nimska wobłukowa konstrukcija z awksiliara a wóznamowego werba a w běgu stolěšow pšiběrajuca tendenca k SOV w nimskej pódlańskej saze (žinsa obligatoriska) na dolnosersbske narěcy tak wustatkowatej, až jo wobłukowa konstrukcija relatiwnje daloko rozšyrjona a až wustupuju wóznamowy werb cesto na kóncu sady bžez toho, až by měl wósebnu rematisku gódnosć. Pši tom njejo za mójim zdašim zawježenje zapšimješa „dłymoka struktura“ zewšym notne. Rěcny wliw se wugbajo w konkretnych rěcnych situacijach z tym, až se pówjerchne struktury casy adaptěruju a se casy z indigenymi strukturami změšaju. Ma se how ako indic dodaś, až eksistěruju teke głowne sady typa SVO abo SOVAdv z njerematiskim objektom resp. adwerbialom – wócywidnje pód wliwom pówjerchnych nimskich słowosłědowych strukturow. Teke tendenca ku kóncnej poziciji wóznamowego werba w pódlańskej na rozdźěl ku głownej saze (pšir. wótrěz 2.3.4.) to wobkšušujo. A teke zjawy uniwerbizacije w dolnosersbskej rěcy su pokazki na to, až musymy nastaśe wobłukoweje konstrukcije how hynac rozkładowaś. Jadna se skerjej wó direktne pšewzeše konstrukcije z nimskeje rěcy a adaptaciju w tom zmysle, až w serbskich dialektach teke w pódlańskej saze wustupuju.

2.3.3.1. Rematizěrowanje a pšesunjenje njewerbalnych sadowych cłonkow napšawo

Ale co su te słowjańske „pragmatisko-funkcionalne“ principy, kež słowosłęd tam determiněruju, zož nimski wliw se jano lěbda pokazujo abo njepokazujo? Z tym pšašanim su se, kaž smy wiželi, teke južo Muka, Michalk a Jenč zaběrali. Nejdokradnej pak diskutěrujotej to pšašanje Breu a Scholze, ako rozrědujotej móžne wóthyljenja wót „zakładnego serializěrowanja“ do pšesunjenjow napšawo, pšesunjenjow nalěwo a słowosłědowych inwersijow pši negaciji. Pši pšesunjenju napšawo se rematiski element sady ze srježnego póla wuspinkujo a se stajijo do pšaweje periferije sady. Pši pšesunjenju nalěwo stajijo se pak rematiski element (we wósebneje emfatiskich padach), pak tematiski element (na pšikład gaž particip jo tema) do pšedpóla, zož element se z wótpowědnym akcentom wuzwignjo. Słowosłęd móžo se teke w konteksće z negaciju

inwertěrowaš. Breu a Scholze citěrujotej sady, žož negěrowany (finitny) werb se namakajo w nakóncnej poziciji, lěcrownož se pši njom cesto wó wóznamowy werb njejadna. Inwersija tego typu jo teke w dolnosěrbskich dialektach zastupjona, ale jo tam glědajucy na zestajane predikaty wjele rědša.

Lěcrownož som pokazal, až dla wubrachujuceje statistiskeje ewidencje njejo wěste, kaka jo zakładna slowoslědowa struktura w dolnosěrbskich dialektach a lěc taka zewšym eksistěrujo, com na tom městnje daš pšíklady za rematiske pšesunjenje napšawo w pšeslěžonem korpusu.

W slědujucem pšíklaže mamy w přědnem žělu paratakse intonatoriske wuzwignjenje remy *tog golca*, což dajo se do zwiska spóraš z pšizamknjenim slědujuceje sady a jo wuraz rematiskosći direktneho objekta:

A pón som dejala měš tog golca. [pšizamknjo se sada: *A pón som šěgnula do Hochoze.*] (M 109)

W slědujucem pšíklaže se na remu přědneje sady z werbom *gorjej bil* nawěžo. Teke how jo rema intonatoriski pšez zwignjenje sadoweje melodije markěrowana:

A pón som dejala žaržaš imer tu špejchu. [*A wón jo z tajim wjelikim zelezny m klacom ga gorjej bil.*] (Po 6)

Zajmne jo, až se njewužywaju pšecej intonatoriske srědky, ako som za slědujucej saže zwěšćil¹⁴:

Wót žiwjaka nejžlěpjej šmekujo gulaš. (Š 74) *Tam šmekujo to žiwjakowe měšo nejžlěpjej.* (Š 75)

To jo nanejmnjenjej dopokaz za to, až kóncna pozicija sadowego člonka sama móžo wuraz za jogo rematiskosć byš. Su pak teke sady, žož jo njewerbalny člonk sady na kónc stajony bžez tego, až by mógli jomu rematiski charakter pšíspíš. Wustupowanje takich sadow jasnje pokazujo na hybridnu strukturu slowoslěda w dolnosěrbskich dialektach. W přědnem pšíklaže matej negěrowany particip a subjekt *gnoj* rematisku gódnosć a stej teke intonatoriski markěrowanej. W drugem pšíklaže jo *se cowało* intonatoriski markěrowane, referent prepozicionalneho objekta jo syn informantki, wo kótarěz wóna rozpšawijo južo w sadach do tego:

... pitšku je pššmarali, až njebył rowno gnoj na nich. (Pa 46)
A mě se cowało wót njog. (M 122)

2.3.3.2. Rematizěrowanje a pšesunjenje werbalnych člonkow napšawo

Pód wuměńjenim njewěstego zakładneho slowoslěda dolnosěrbskeje sady musy se teke analyzěrowaš pšesunjenje jeje werbalnych člonkow napšawo. Teke how nadpadnjo ceste intonatoriske markěrowanje.

W slědujucych pšíkladach jo rematiski werbalny element w finalnej poziciji:

... gaž sy kšěl se zežywiš a wšykno dejalo byš zežělane. (Po 52)
Ja som dejala hys doma pomogat. (M 14)

¹⁴ Wužywał som program za pšeslěžowanje tonoweje wusokosći Amsterdamskeje uniwersity Praat 5.3.32.

*Ten jo teke cele žywnjenje był scákly na to, až su nam to rolnikarstwo **brali**.* (W 59)

W młogich sadach pak njama finalny werb rematiskego charaktera. Intonatoriski markěrowany rematiski element jo tucny šišćany:

*Tej dvě stej **ganc šlecht** bylej.* (M 62)

*Něnto měla ta žowka, ak w **Zylowje** jo ženjona.* (D 65)

*Twója mama jo mě zawólala do jšpy a mě **šoptu jězu** dała.* (Po 88)

2.3.4. Pozicija wóznamowego werba/wóznamowego žěla predikata

Na pšašanje za zakładneju topologiskeju strukturu dolnosěrbskeje sady daju se nejwšakorakše teoretiske wótegrona namakaš, rowno tak ako móžo pšašanje za zakładnym słowosłědom w nimskej rěcy abo górnosěrbskej rěcy k wšakim a rozdźelnym wugrodam dowjasć. Ze synchroniskeje perspektiwy se mě pši wšom zda nejrelewantnjejšy słowosłěd na pówjerchnosći. To groni, kaka jo pówjerchna struktura sadow faktiski w žinsajšnych dialektach. Gaby se wukopało, až wóznamowy werb w dolnosěrbsćinje tendencialnje na kóncu sady stoj, móžomy teke how zawjasć zapšimješe rematiskego pšesunjenja objekta abo adwerbialnych wobstojanjow napšawo. Dejal-lic pak wóznamowy werb skerjej w srjeźnej poziciji wustupowaš, by grało teke pšašanje rematiskego pšesunjenja wóznamowego werba napšawo wětsu rolu. A jolic až se wustajiju wuwážone póměry – daniž wóznamowy werb, daniž zbytnje cłonki sady nagromadu we wěstej sadowej poziciji njepšewažuju –, ga musy se pytaš za drugim (snaž jano tšošku wobšyrnjejšym a kakosćam rěcy lěpjejšim pšiměrjonym) rozjasnjenim sadoweje struktury. Za mójim zdašim njesmějo se pši tom wobejš prozodiska realizacija sadow, dokulaž wóna sluży rowno tak ako słowosłěd rematiskemu wuzwignjenju.

Zaprědka ma se wujasniš, co jo „wóznamowy werb“ (w górnosěrbskej sorabistiskej literaturje teke „wuznamowy werb“). Měnjony jo ten žěl predikata, kenž nosy nejwěcej leksikaliskego wóznama. Tši pšikłady:

*We tym casu som mógal wjele drugego **gótowaš**.* (W 53)

*... byla wina, až som **pšišla** do Hochoze.* (M 7)

*... jo bylo, až jo wordowalo srjeźa **wjersone** to kólaso.* (Po 9)

Šěžko pak jo rozwězaš, kak se to ma z predikatami, kenž wobstoje z kopule *byš* (abo *wordowaš*) a predikatowego nomena, na pš.: *Ale ten jo był taj wjeliki kjarl.* (Pa 68) Ako wóznamowy werb móžo se w tej saže naglědaš *był*, lěcrownož *taj wjeliki kjarl* ako predikatowy nomen a stakim ako žěl predikata nosy wěcej leksikaliskego wóznama nježli kopula *jo był*. Za pšedewzeše statistiki pak som se nejprwjěj wobgranicował na werbowe formy w pópsawnem zmysle. To groni, až w paže predikatowych nomenow se naglěda ten žěl kopule ako wóznamowy werb, kenž nosy nejwěcej leksikaliskego zmysla a jo rownocasnje gramatiske nejwěcej wótwisny. Młogi raz njedajo se žednemu žěloju werba „nejwěcej leksikaliskego zmysla“ pšišpiš. W tych padach rozsužijo gramatiske charakterizěrowanje. Slědujuće pšikłady to pšedstajiju:

1. *Wóna jo **mócna**.* (wóznamowy werb = *jo*)

2. *Wóna jo **byla** mócna.* (wóznamowy werb = *byla*)

3. *Wóna jo **dejala byš** mócna.* (wóznamowy werb = *byš*)

W tabeli su pśedstajone něnto absolutne a relatiwne licby, rozrědowane pó głownych a pódlańskich sadach.

głowne sady		
powědař/powědarka	wóznamowy werb na kóńcu	nic na kóńcu
M	61 (34,9 %)	114 (65,1 %)
D	49 (43,4 %)	64 (56,6 %)
Pa	57 (49,6 %)	58 (50,4 %)
Po	84 (52,8 %)	75 (47,2 %)
Š	85 (53,8 %)	73 (46,2 %)
W	62 (39,5 %)	95 (60,5 %)
celkowne	398 (45,4 %)	479 (54,6 %)
pódlańske sady		
M	21 (46,7 %)	24 (53,3 %)
D	11 (78,6 %)	3 (21,4 %)
Pa	13 (72,2 %)	5 (27,8 %)
Po	37 (61,7 %)	23 (38,3 %)
Š	17 (73,9 %)	6 (26,1 %)
W	20 (57,1 %)	15 (42,9 %)
celkowne	119 (61,0 %)	76 (39,0 %)
głowne a pódlańske sady dogromady		
celkowne	517 (48,2 %)	555 (51,8 %)

Modificěrujemy-lic statistiku z tym, až pśi nominalnych predikatach pśeslěžujemy poziciju nominalnego žěla, pokažu se pódobne rezultaty:

głowne sady		
	wóznamowy žěl predikata na kóńcu	nic na kóńcu
celkowne	53,7 %	46,3 %
pódlańske sady		
celkowne	67,0 %	33,0 %

Z pśedlažecy ch rezultatow jasnje wuchada, až tradicionelny postulat topologiskeje ekwiwalence głownych a pódlańskich sadow za dolnoserbske dialekty pśibytności nje-pšitřefijo. Pód nimskim wliwom ga tenděrujo wóznamowy werb w pódlańskej saže k poziciji na pšawej periferiji.

Což pak nastupa poziciju wóznamowego werba scełego, jo se z pśedlažecej stastiku wukopało, až snadnje pśewažuju kónčna pozicija wóznamowego werba (a teke zapšimujucy predikadowe nomeny ako žěle predikata su poměry tola hyšći wuwážone). Za mójim zdašim njamóžo toś dłymoka stuktura wjeliku relewancu za słowosłéd w dolnoserbskich dialektach měš. Skerzej wobstoj tendenca k srježnej poziciji wóznamowego werba w głownej saže a k finalnej poziciji w pódlańskej saže. Wósebnje w głownej saže su faktory aktualnego ředowanja wuznamnješe ako tak pomjenjone zakładne serializěrowanje słowow w saže.

Nadrobnješe analize pak dejali slědowaš. Maju se pśedewšym pśeslěžowaš te pady, žož se wužywa werbalny wobłuk bžez togo, až by finalny werbalny element wósebnu rematisku gódnosć měł. Pó mójom měnjenju muse se k tomu teke prozodiske znamjenja rěcy elektroniski wugódnosć.

2.3.5. Facit

Som mógał pokazaš, až su poměry mjazy sadami z finalnym wóznamowym werbom a takimi z wóznamowym werbom w drugich pozicijach relatiwnje wurownane. Nastupajucy dolnoserbske dialekty njesmějo se cele jadnorje wó finalnej poziciji wóznamowego werba powědaš. Skerzej namakajomy hybridny słowosłéd, w kótaremž móžo změstymi wliw nimskeje rěcy dominěrowaš, ale teke pragmatisko-funkcionalne ředowanje elementow jo derje (a wěcej ako w nimskej rěcy) wuwite.

3. Wobłukowe/spinkowe konstrukcije

Na tom městnje se krađu góži, fenomen wobłukowych konstrukcijow (casy teke *spinkowe konstrukcije* pomjenjowanych) nadrobnjej pśepytowaš. Dobry zakład k tomu su pśedžěła Michalka, Bayera a Breua/Scholze, dla cogož som jich wopšimješe poměrnje wobšyrnje komentěrowaš. Nježli pak do drobnego pójžo, dejali se někotare powšykne informacije daš.

3.1. Wobłukowe konstrukcije a jich relewancu za dolnoserbsku rěc

Ako jo se južo naspomnjeło, graju w nimskej saže, nastupajucy poziciju werba abo werbalnych žělow predikata, tak pomjenjone *wobłukowe konstrukcije* wjeliku rolu. Mjazy nimi su na pśikład take, kenž pódlańske sady konstituěruju (wobstojece z konektiwa a finitnego žěla predikata). Mimo takich (w dolnoserbskich dialektach lěbda wustupujucych) se namakaju wobłukowe konstrukcije z funkcijowego a wóznamowego werba, kenž se wužywaju k twórjenju analytiskich formow konjunktiva, futura a perfekta, abo teke wobłuki z modalnego a wóznamowego werba, fazowego a wóznamowego werba, struktury z werboweje partikle a simpleksa pši partiklowych werbach (pšir. BAYER 2006: 283 sl.), predikatiwowe wobłuki a negaciske wobłuki. Zespominanje jadnotliwych typow dajotej ALTMANN/HOFMANN 2008: 70 sl. Mimo negaciskich wobłukow maju wšykne te struktury teke za pódwjacornu Picańsku warietnosć dolnoserbšćiny (a wušej togo za druge dolnoserbske dialekty kaž teke pisnu rěc) relewancu.

Na tom městnje com hyšći raz spomnješ na problematiku topologiskeje analogije głownych a pódlańskich sadow w serbšćinje. Statistiskich wuslědkow, kenž by to dokladli, zazdašim njejo. Šim wěcej nawězuju wědomnostniki, rownož nic cele bžez

kritiki, pšecej zasej na Mukowu wótpowědujucu hypotezu. Šim spóziwnjeje jo, až w nejwěcej nastawkach se rozeznawa mjazy poměrami w głownych sadach a tymi w pódlánskich. Z tych pšicynow a na zaklaže južo pšedstajoneje statistiki (2.3.4.) dajo se z pšawom na absolutnej analogiji cwiblowaš, tak až teke w toš tom wótrězku wobej typa sadow se separatnje wobjadnatej.

How dej se demonstrěrowaš, kake woblukowe struktury su se w pšeslězonych nagrašach namakali. Pši tom deje pšikłady byš pó jadnotliwych gramatiskich konstrukcijach rozrědowane, pódobnje ako pla Bayera a Breu/Scholze, kenž su woblukowe struktury serbšćiny glědajuce na jich funkcije klasificěrowali. Daš slědujuce pšeglěd služe ako wudopóhjenje z tym, až póbituju nadrobnjeje subklasifikacije nježli Bayerowy (BAYER 2006: 283 sl.) a dopóhnuju teke klasifikaciju Breu/Scholze z dolnoserbškimi pšikładami.

3.2.1. Wobluk z *byš* a aktiwnego participa perfekta k twórjenju perfekta

W slědujucych sadach se twóri analytiska perfektowa forma werba analognje k nimšćinje w formje wobłuka, wobstojacego z finitneje formy pomocnego werba *byš* a perfektowego aktiwnego participa wóznamowego werba. Particip stoj pši tom na kóncu sady, lěcrownož ma jano w mało sadach rematisku gódnosć (*drejowaš* w Po 13 móšlo se naglědaš ako rematiske) a mimo toho, až by pšedlažala emfatiska abo kontrastowa intonacija. Forma *byš* a refleksiwny pronomen *se* stojtej how pak na zachopjeńku (w dialektach se wjelgin rědko tšoj, až subjekt se njezjawijo), pak enklitiski na drugem městnje pšed objektom resp. predikatowym nomenom abo adwerbialnymi wobstojanjami, kaž teke Michałk a Jenč to za górnoserbšćinu twaržitej.

Ja som se w Drjenowje narožila. (M 1)

Tej dwě stej ganc šlecht bylej. (M 62)

Ale ja njejsom wót mložiny cu wjele měla. (D 12)

Pón smy se do rožka stajitej. (Pa 74)

Pón smy my hejnak karusel na dwa boka drejowali. (Po 13)

Móje starjeje su teke how bydlili. (Š 2)

Som se how w Hochozy narožil. (W 3)

Pón som we tym casu teke wjele luže póznał. (W 41)

Ten typ wobłuka wustupuju teke w pódlánskich sadach:

Pón jo mě ten cleješk, ak něnt jo mój clejek był, ferfurował. (M 9)¹⁵

Pón smy k tomu šli, ak jo ten chołuj pši mnje žaržał. (Pa 29)

3.2.2. Wobluk z *byš* a infinitiwa k twórjenju futura

Za woblukowe struktury k twórjenju analytiskego futura su se w pšeslězonych nagrašach namakali lěbda dokłady:

Jaden młody bžo wu nas wumrěš. (M 177)¹⁶

¹⁵ How stej dwa wobłuka, jaden w głownej saže, a drugi w relatiwnej.

¹⁶ W tej saže dajo se wóznamowy werb *wumrěš* naglědaš ako fokusěrowany, dla cogož se zda jogo položenje na kóncu sady teke z psychologiskeje perspektiwy ako zmysłapołne. Njejlědajuce na to se pši tom jedna wó werbalny wobłuk, dokulaž futurowa forma *byš* stoj enklitiski na drugem městnje a w distancnem položanju k infinitiwoju.

Te bdu pón zas te kłoski žraš. (Po 56)

W dialektowych tekstach Faski a Jenča hyšći namakajoš dalšne pšíklady.

A my, dokolž my te starše bužomy, njebžomy našeje burskeje drastwy žednje wóte-wdaš. (FASSKE/JENTSCH 1972: 28)¹⁷

Něnto bužomy my raz něco wót našog lanu, kak smy pjerrej z tym žělali, pójedaš. (FASSKE/JENTSCH 1972: 34)

MICHALK (1970: 15) pódajo ako dolnosěrbski pšíklad za Škódow (how ako dodatny ekstradialektalny pšíklad) hyšći: *Ze mnu bžo něco pasěrowaš*. Pši tom pak jo sada za-wježona z prepozicionalnym objektom w instrumentalu. Subjekt jo *něco*. Finitum *bžo* stoj enklitiski we Wackernaglowej poziciji.

3.2.3. Wobluk z *wordowaš* a pasiwneho participa preterituma k twórjenju (pri-marnego) procesualnego pasywa

Tak smy žiši wordowali juž z wjele žělom pórane. (Po 50)

Pón jo mój feter wordował wót šolty dirigěrowany. (Po 98)

Tam njeworduju wěcej nic žněte. (Š 60)

To worduju kužde lěto blows dwójc raz pósecone. (Š 61)

W dialektowych tekstach Faski se hyšći dalšne dokłady namakaju.

A tam su wordowali pón te paslika do teje rejtki zescynjane. (FASSKE/JENTSCH 1972: 44)

... pón su wordowali pór raz ga wuwarjone ... (FASSKE/JENTSCH 1972: 48)

Eksistenca teje struktury (rownož how *to kolaso* njejo do wobłuka zapsimnjone) w pó-dlańskich sadach móžo se doklasć ze slědujucej sadu:

... až jo wordowało srježja wjeršone to kolaso. (Po 9)

How nadpadnjo, až sada njezni *až jo to kolaso wordowało srježja wjeršone* abo *až jo wordowało to kolaso srježja wjeršone*, ale až stoj *to kolaso* na kóncu a powědarka jo stakim wuzwignjo ako logiski objekt. How se drje gózi powědaš wó njepólnej wobłu-kowej strukturje.

3.2.4. Wobluk z *byš* a pasiwneho participa preterituma k twórjenju statiwneho pasywa/sekundarnego procesualnego pasywa

Pši twórjenju statiwneho pasywa se wužywa formula *byš* + *pasiwny particip preteritu-ma*, ale casy ma ta struktura teke procesualny wóznam, dla cogož som formu how „se-kundarny procesualny pasiw“ pomjenil (stwórta a pěta sada dopuščijotej procesualne wukładowanje). How pšížo, analognje k nimskemu werbalnemu wobłukowu ze *sein* resp. *werden* a participa II, wótergi k nastajeju wobłuka.

Ten ga njej był pšawje zwórany. (Pa 90)

To druge ga bylo wšykno do snopkow a do mandelow zestajane. (Po 60)

¹⁷ Pisanje jo se snadnje adaptěrowało.

To jo było juž swój cas pokazane. (Š 78)

Ten pjac musy byś ganc richtich wutopjony. (FASSKE/JENTSCH 1972: 26)

Tu wobłukowu strukturu nadejžoš teke w pódlánskich sadach:

... až jo pón to mógło byś z tym drugim kolasom dogromady spórane. (Po 9)¹⁸

... až naše ferkerscajchen su byli dwěřec napisane. (W 141)

3.2.5. Wobluk z modalnego werba a infinitiwa wóznamowego werba

To njamoš hyšći něnt zabyś. (M 188)

Pón smy mysali imer jomu pomógaś. (Po 21)

To doch njamóžoš žednje wěcen zabyś. (Po 91 a)

Nicht njekšěł cuze luže hyšći do domu měś. (Po 97)

Te njamgu na štrasy wóstaś. (Po 99)

Něnt jo kšěła mama jim doch tam tykańc a kafej daś. (Pa 78)

Ja njok za partaje žělaś. (W 71)

Příklada za wužywanje wobłuka w pódlánskej saže stej:

Gaž dej pitsku scogna měś ... (Š 96)

... až njejsu mógli nachher wěcej psěśc. (FASSKE/JENTSCH 1972: 56)

3.2.6. Wobluk z fazowego werba a infinitiwa wóznamowego werba

Příkladow za wobłuki z fazowym werbom jo w mójom korpusu mało:

... až pón smy musali chopiś cele nimske pójedaś. (W 18)

... jo slězyn chopił dołoj skokaś. (M 183)

Cesćej wustupuju bžezwoblukowa konstrukcija, w kótarejž wšykne žěle werba direktnje jaden pó druhem slěduju:

Ten jo w Žylowje kšěł chopiś twariś. (D 106)

Pón som chopił glědaś, co ga how jo se stalo. (Pa 6)

A naraz su chopili žalosćiś. (Š 110)

3.2.7. Wobluk z finitnej formy werba pógibowanja a supinuma

Tši příklady deje byś dane za wobłuk z finalnym supinumom:

Ja som dejala hys doma pomógat. (M 14)

Rajmaric Richart šel ze mnu rejowat. (M 32)

Tam som šła teke pitsku jima wurěšyt. (Po 78)

3.2.8. Wobluk z finitnej formy werba byś a predikatiwa

Predikatiwny wobłuk cesto „zaspinkujo“ adwerbialne wobstojanja abo pši inwertěrowanych sadach subjekt.

*To jo **było** tke wšykno **stare**. (D 25)*

*Raz njejsom **była** wěcej **swójžba**. (D 113)*

¹⁸ *Dogromady* fungěrujo how ako werbowa partikla.

*Gaž to se žins myslíš, kak to jo **było** wšo **žurnje**.* (Po 22)

*To jo **była** richtich **ta šwindzucht**.* (Po 31)

*To druge **było** pón ale nic **daloko**.* (Š 18)

*Pó tej wójnje jo **była** ta wóda **cysćejša**.* (Š 89)

Cesto namakajotej se wobej žěla predikata pak w njepósrědnem susedstwje:

*A něnt z tej rentu dogromady **směj wjelgin spokojom**.* (D 76)

*A tak to juž jo **było erger**, nic?* (Pa 97)

*W mložinskim casu som teke **był wjednik** how za tu mložinu.* (W 37)

3.2.9. Wobluk z werboweje partikle a werbowego simpleksa

Wuchadajucy wót znatosći fenomena partiklowych werbow (pšír. k tomu BAYER 2006) deje se how pšedstajíš jano jich topologiske kakosći, kenž stoje pód wliwom nimskeje rěcy, ako teke fenomen sam. Pla Michałka se k tomu namakajo wótrězk z dwěma serijoma górnosěrbskich pšikładow. W přédnej twóritej pšecej werbowy simpleks a werbowowa partikla wobluk, kenž móžo pak objekt, pak adwerbialne wobstojanje abo woboje, ale teke subjekt, wobpšimješ. W drugej seriji se namakaju sady bžez woblukoweje konstrukcije, w kótarychž stoj werbowowa partikla direktnje pšed simpleksom, hejnak by była wopšawdny prefiks (MICHALK 1962: 248 sl.). Pódajom lisćinu sadow z woblukoweju strukturu (pšídane pšeložki pokazuju na wliw nimšćiny): Žěla predikata stej kursiwnje wobznamjenjonej. W přédnej saže pšedlažy njepólny wobluk, dokulaž slědujo hyšći adwerb *doma*. Adwerb *sobu* se how wuchadajucy wót Bayeroweje klasifikacije za styri słowjańske mjeńšynowe rěcy (mjazy nimi wobej serbšćinje) ako werbowowa partikla naglědujo, ale granice k adwerbam samym wócywidnje njejsu jasne.

*Ty **pójš** něnt ze mnu **sobu** domoj.* (M 19)

„Du kommst jetzt mit mir mit nach Hause.“

*Ten clejek **měl** jadnu nogu **pšec**.* (Po 75)

„Der Mann hatte ein Bein ab.“

*Tam jo **pšišla** ta werpflicht **gorjej**.* (W 90)

„Da kam die Wehrpflicht auf.“

*Tu **smy holili** z widłami **wen**.* (Pa 50)

„Die holten wir mit der Gabel raus.“

*Ta mložina ga **pšizo** wac how teke **gromadu**.* (W 107)

„Die Jugend kommt hier sonst [originalny słowosłęd: sonst hier] auch zusammen.“

Zda se pak, ako by sady bžez wobluka pšewažowali. Teke w górnosěrbsćinje jo słowosłęd *partikel – simpleks* wěcej rozšyrjony ako woblukowa konstrukcija (pšír. MICHALK 1962). Slěduju pšikłady z pšepytowanego materiala (wustupuju teke słowosłęd *simpleks – partikla*, to jadne bžezpósrědnje pó drugem, což móžo we zwisku stojaš z fokusěrowanim partikle):

*Něnt jo to **dalej šlo** ze mnu.* (W 39)

*Co ty se myslíš, co wu nas jo **było lows**.* (Pa 75 a)

*Ale něnt jo gronil: Něnt jomu **gotowaš końc**, což wón se **prjodk wezel**.* (Po 20)

*Gaž te su z teju kosu mawali, su se młoge kłoski wótlamali a su **dołoj padnuli**.* (Po 59)¹⁹

¹⁹ Teke how jo wótgranicowanje adwerbialneje werboweje partikle wót adwerba problematiske.

W slědujucyma sadoma se jawi wobłuk z awksiliara a aktiwnego perfektowego partici-pa, ale nic mjazy werbowym simpleksom a partiklu:

*Tam su nas **starcyli nutś.*** (W 25)

*Lampku doch jo něcht měł abo fojercojk abo z něcym su tam **glědali nutś.*** (Pa 36)

4. Facit a wuglěd

W pśedlažecem artiklu som pśedstajił historiske wuwiše wědomnostnego diskursa wó serbskem slowosłěže w celem a wósebnje relewantnosć až doněnta diskutěrowanych tezow za dolnoserbske dialekty. Wuchadajucy wót korpusa šesć nagrašow pódwjacornej Picańskeje warietetnosći dolnoserbskeje rěcy som dał pśeglěd wó tamnem rozšyrjenju a charakterje wobłukoweje konstrukcije. K tomu som wšakim typam pśecej wěstu licbu pśikładow pśirědował.

Dalej som diskutěrował tezu Breua a Scholze, nastupajucu tak pomjenjone zakładne serializěrowanje słowow w nimskej saže a jogo wustatkowanje na serbski slowosłěd, pši comž jo se wukopało, až se nanejmnjej za dolnoserbske dialekty hynakše, mjenjej abstraktnje rozklāženje lěpjej góži. W zwisku z tym jo se teke spomnjeło, až enkliza w dolnoserbskich dialektach njegrajo taku wjeliku rolu ako w górnoserbsćinje a až wobłukowa konstrukcija jo pšez to rědčej zastupjona.

Na kóńcu su se pšašanja topikalizěrowanja tematizěrowali a jo se wopytało, je do konteksta prozodije stajiš.

Za dorozwězanje pšašanjow slowosłěda zda se notne, hyšći wětše korpuse powědanje rěcy wugódnosiš. Pši tom njama pó mójom mēnjenju zmysla se pšašaš za někakim zakładnym slowosłědom. Sady maju se ako elementy komunikatiwnych situacijow rozměš a se pśecej we wobdawajucych a wokolnych kontekstach wobglědowaš. Principy topikalizěrowanja a wustajowanja se how wótmēnjaju z tradicionelnymi a rytmiskimi zasadami, ako jo je Michałk južo wopisował, a nimsкими transferencami. Jo to wuraz hybridnego charaktera dolnoserbskego dialektalnego slowosłěda.

5. Bibliografija

- ALTMANN, HANS; HOFMANN, UTE: *Topologie fürs Examen*, 2. nakład, Göttingen 2008.
- ANDERSON, PAUL K.: *Word Order Typology and Comparative Constructions*, Amsterdam-Philadelphia 1983.
- BARTELS, HAUKE: *Wordowaš: Wó ranych wopytach wutlocowanja póžyconki*, w: *Lětopis* 53 (2006) 2, S. 90–103 (nimska wersija *Wordowaš – Über frühe Versuche der Zurückdrängung eines Lehnwortes* ako pdf: http://www.serbski-institut.de/mat/dnl-archiv/bartelswordowasdt_55.pdf).
- BAYER, MARKUS: *Sprachkontakt deutsch-slavisch*, Frankfurt a. M. 2006 (Berliner Slavistische Arbeiten; 28).
- BERNEKER, ERICH: *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*, Berlin 1900.
- BRANDTOWA, CHRISTA (wud.): *Casnikowa cytanka: 1848–1899*, Budyšin 2000.
- BREU, WALTER; SCHOLZE, LENKA: *Sprachkontakt und Syntax. Zur Position des Verbs im modernen Obersorbischen*, w: BERGER, TILMAN u. a. (wud.), *Slavistische Linguistik 2004/2005. Referate des XXX. und XXXI. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, München 2006 (Slavistische Beiträge; 453), b. 41–88.

- FASSKE, HELMUT; JENTSCH, HELMUT: *Sorbische Dialekttexte III. Schmogrow, Kreis Cottbus*, Bautzen 1965.
- FASSKE, HELMUT; JENTSCH, HELMUT: *Sorbische Dialekttexte X: Turnow, Kreis Cottbus*, Bautzen 1972.
- GeNie: Korpus GeNie – GESprochenes NIEdersorbisch/Wendisch (<http://genie.coli.uni-saarland.de/>).
- GIGER, MARKUS: *Präliminarien zu einem Studium der Spatialpartikeln im Slawischen*, w: BAYER, MARKUS; BETSCH, MICHAEL; BŁASZCZAK, JOHANNA: (wud.): *Beiträge der europäischen slavistischen Linguistik (Polyslav 7)*, München 2004 (Die Welt der Slaven: Sammelbände; 22), b. 53–62.
- JENČ, RUDOLF: *Městno finitnych formow pomocneho słowjesa w serbskej sadže*, w: *Lětopis A* 6 (1959), b. 1–47.
- MICHALK, FRIDO: *Słowosłěd w serbšćinje*, w: *Lětopis A* 4 (1956/57), b. 3–41.
- MICHALK, F[RIDO]: *Der Einfluß des Deutschen auf die Stellung des Verbum finitum im sorbischen Satz*, w: *Zeitschrift für Slawistik* 7 (1962) 2, b. 232–262.
- MICHALK, FRIDO: *K prašenjam słowosłěda w serbskich dialektach*, w: *Lětopis A* 17 (1970) 1, b. 1–29.
- MUCKE, ERNST (= MUKA, ARNOŠT): *Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen Sprache*, Leipzig 1891.
- MUKA, ARNOŠT: *Městno słowjesa w serbskej sadže*, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 68 (1915) 2, b. 126–139.
- MUKA, ARNOŠT: *Słownik dolnosěrbskeje rěcy a jeje narěcow*. Fotomechaniski nowošišć, 2. nakład, Budyšin 2008.
- POHONTSCH, ANJA; SCHULZE, JANA: *Sprachwandel im Ober- und Niedersorbischen*, w: ZYBATOW, LEW (wud.): *Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, 2. zwězk, Frankfurt a. M. 2000, b. 911–931.
- SCHOLZE, LENKA: *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt*. Bautzen 2008 (Schriften des Sorbischen Instituts; 45).
- SSA: FASSKE, HELMUT; JENTSCH, HELMUT; MICHALK, SIEGFRIED: *Sorbischer Sprach-atlas*, zw. 1–15, Bautzen 1965–1996.
- THOMASON, SARAH GREY: *Language Contact. An Introduction*, Washington D. C. 2001.